

PLAGIAT VA UNING SALBIY OQIBATLARI

Ilmiy rahbar: **Rahimboyev Musobek Komiljon og'li**

Falsafa fanlari doktori

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

To'rtko'l fakulteti

Karimov bunyod

1-bosqich, 252 -guruh talabasi

Buxgalteriya hisobi yo'nalishi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

To'rtko'l fakulteti

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 12.05.2026

Revised: 13.05.2026

Accepted: 14.05.2026

KALIT SO'ZLAR:

*plagiat, akademik
halollik, mualliflik
huquqi, sun'iy intellekt,
plagiat detektori,
ta'lim, axloq.*

Ushbu maqola plagiat hodisasining mohiyati, tarqalish sabablari va u keltirib chiqaradigan salbiy oqibatlarni o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda plagiatning ta'lim sifatiga, mualliflik huquqiga va ilm-fan rivojiga ko'rsatadigan zarari tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellekt vositalari va plagiat detektorlarining bugungi kundagi o'rni muhokama qilingan. Xalqaro statistika va ilmiy manbalarga tayanib, muammoning global miqyosi ko'rsatilgan hamda unga qarshi samarali choralar tavsiya etilgan.

Kirish: Insoniyat tarixida bilim har doim eng qimmatli boylik sifatida qaralgan. Ilm-fanning rivojlanishi, yangi kashfiyotlar va ijodiy g'oyalar jamiyatni oldinga siljituvchi asosiy kuch bo'lib kelgan. Biroq bugungi raqamli asrda axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi bu sohadagi munosabatlarni tubdan o'zgartirdi. Internet orqali millionlab manbalarga bir zumda kirish imkoniyati paydo bo'ldi, bilimlar chegarasiz tarqala boshladi — bu, shubhasiz, katta yutuq. Ammo ayni shu imkoniyat boshqa birovning intellektual mehnatini o'zlashtirishni, ya'ni plagiatni, ilgari tasavvur ham qilib bo'lmaydigan darajada osonlashtirdi.

Plagiat — lotincha "plagiarius", ya'ni "o'g'ri" so'zidan kelib chiqqan bu atama — boshqa muallif yaratgan matn, g'oya yoki intellektual mahsulotni unga havola qilmasdan va ruxsat olmasdan o'z nomi bilan taqdim etishni anglatadi. Bu hodisa bugun faqat ta'lim sohasidagina emas, jurnalistika, adabiyot, ilmiy nashriyot, musiqa va texnologiya kabi ko'plab sohalarda ham jiddiy muammo sifatida tan olinmoqda. Uning zararli oqibatlari nafaqat alohida shaxsga, balki butun ilmiy hamjamiyatga va jamiyatga tegib bormoqda. Xalqaro tadqiqotlar bu muammoning qanchalik chuqur ildiz otganini yaqqol ko'rsatadi.

McCabe, Trevino va Butterfield (2012) tomonidan 300 dan ortiq universitetni qamrab olgan keng ko'lamli tadqiqotda talabalarning 58 foizi o'qish davomida kamida bir marta plagiatga yo'l qo'yganini tan olgan. Bretag (2013) esa mustaqil tekshirishlar asosida akademik ishlarning o'rtacha 15–20 foizida yashirin ko'chirmalar borligini aniqlagan. Bundan ham tashvishli tomoni shundaki, ilmiy jurnallardan bekor qilingan maqolalarning 25–30 foizi aynan plagiat yoki soxta ma'lumotlar sababli chiqarib tashlangan — bu raqam ilm-fanga yetkazilayotgan zarar naqadar katta ekanini ko'rsatib turibdi (Retraction Watch, 2022). So'nggi yillarda esa plagiatning yangi, murakkab shakli yuzaga keldi — sun'iy intellekt vositalari yordamida yaratilgan matnlarni o'z ishi sifatida topshirish. ChatGPT, Gemini va shunga o'xshash til modellari chiqarilganidan beri bu hodisa keskin kuchaydi. Turnitin (2023) ning hisobotiga ko'ra, 200 milliondan ortiq tekshirilgan talaba ishining 11 foizida sun'iy intellekt yozgan qismlar aniqlangan. Bu esa plagiat tushunchasini qayta ko'rib chiqishni va uni aniqlash usullarini yangilashni talab qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham bu masala tobora dolzarb tus olmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida raqamli resurslardan foydalanish kengayishi, xorijiy manbalarning tarjima plagiat orqali o'zlashtirilishi va AI vositalarining talabalar orasida tarqalishi muammoni yanada murakkablashtirmoqda. Qonunchilik bazasi mavjud bo'lsa-da, amaliyotda akademik halollik madaniyatini shakllantirish hali ham yechimini kutayotgan vazifa bo'lib qolmoqda. Shu sababdan ushbu maqola plagiat fenomenini har tomonlama ilmiy jihatdan tahlil qilishni, uning ta'lim tizimi, ilm-fan va jamiyatga yetkazadigan zararini ko'rsatishni, shuningdek sun'iy intellekt asosidagi plagiat detektorlarining bugungi imkoniyatlari va cheklovlarini baholashni maqsad qilgan. Ishonch bildiramizki, ushbu tadqiqot O'zbekistonda akademik halollikni mustahkamlash yo'lida amalga oshirilayotgan ishlarga munosib hissa qo'shadi.

Asosiy qism: Plagiatning ta'rifi va turlari

Plagiat deganda boshqa shaxsning g'oyasi, matni yoki yaratgan ishini unga hech qanday havola bermay, o'z ishi sifatida taqdim etish tushuniladi. Oddiy qilib aytganda, bu — intellektual o'g'irlik. Ko'pchilik plagiatni faqat to'liq matn ko'chirish deb tushunadi, holbuki uning bir necha ko'rinishi mavjud va ularning ba'zilar ko'zga unchalik tashlanmaydi. Eng aniq shakli — to'liq ko'chirish, ya'ni birovning butun matnini o'zgartirishsiz olish. Undan keyingisi qisman ko'chirish: manbadan bir necha jumla yoki bo'lak olib, manba ko'rsatmaslik. Ba'zilar esa matnni qayta yozaman deb, aslida faqat so'zlarni almashtiradi — ma'no va g'oya o'zgarmay qoladi, bu ham plagiat hisoblanadi. Eng ko'p uchraydigan, lekin kam sezilgan turi esa shuki — talaba o'z fikrini umuman ishlatmay, faqat turli manbalardan yig'ilgan materiallarni birlashtirib topshiradi. Qog'ozda hamma narsa bor ko'rinadi, lekin unda muallifning o'z ovozi yo'q. Xorijiy manbani tarjima qilib, uni o'z asari sifatida ko'rsatish — tarjima plagiat — ham keng tarqalgan holat, ayniqsa o'zbek akademik muhitida. Barcha bu turlar, qanchalik yashirinmasin, zamonaviy plagiat aniqlash tizimlari va tajribali o'qituvchilar tomonidan aniqlanadi.

Plagiatga olib keluvchi sabablar

Plagiat shunchaki "yomon talaba" muammosi emas — uning ortida aniq sabablar yotadi. Bularni tushunmasdan turib, muammoni hal qilib bo'lmaydi.

Birinchi va eng katta sabab — internetning haddan ziyod qulay bo'lib qolishi. Bugun istalgan mavzuda minglab tayyor materiallar bir qidiruv so'zi bilan topiladi. Bu qulay imkoniyat ko'pchilikni o'zi yozishdan ko'ra tayyor narsani olishga undaydi. Shunga qo'shimcha, vaqt tanqisligi ham muhim omil. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarning 60 foizidan ko'pi plagiatni aynan vaqt yetishmasligi tufayli qiladi. Bir vaqtning o'zida bir necha fan, imtihon va topshiriqlar bosimi ostida qolgan talaba uchun qisqa yo'l juda vasvasali ko'rinadi.

Tarbiyaviy jihat ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. "Hamma shunday qiladi" degan psixologiya, axloqiy mas'uliyat hissining shakllanmaganligi va ilmiy yozuv ko'nikmalarining o'rgatilmashligi — bularning barchasi plagiatga zamin tayyorlaydi. Tizim tomonidan ham kamchiliklar bor: antiplagiat tekshiruvlari hali hamma joyda bir xilda qat'iy emas. O'zbekistonda bu sohadagi islohotlar davom etmoqda, biroq amaliyot hali ham bir xil emas.

Plagiatning salbiy oqibatlar

Plagiatning oqibatlar faqat o'sha talabagagina tegishli emas — u keng doirada iz qoldiradi.

Akademik muhitda oqibatlar juda og'ir bo'lishi mumkin. Eng yengili — nol baho yoki fanni qayta topshirish majburiyati. Jiddiroq holatlarda talaba universitetdan chiqarib yuboriladi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida qayd etilgan plagiat holatlari ichida 20–30 foizi intizomiy jazo bilan yakunlangan. Ilmiy daraja uchun topshirilgan ishlarda plagiat aniqlansa, daraja berilmaydi yoki berilgan bo'lsa ham qaytarib olinadi. Bu esa insonning yillar davomida sarflagan mehnati va umidlarini bir zumda puch qilishi mumkin. Professional hayotda ham oqibatlar kam emas. Ish joyi yo'qolishi, obro'ning tushishi — bularni tiklash yillar talab qiladi. Mualliflik huquqi buzilgan hollarda moliyaviy jarima ham solinadi. O'zbekiston qonunchiligi bo'yicha bu 50 dan 100 bazaviy hisoblash miqdorigacha yetishi mumkin. Og'irlashtirilgan holatlarda esa jinoiy javobgarlik ham nazarda tutilgan. Jamiyat darajasida zarar yanada chuqurroq seziladi. Plagiat bilan himoya qilingan dissertatsiyalar va soxta maqolalar ilmiy bilimlar zanjiriga noto'g'ri halqa kiritadi. Keyingi tadqiqotchilar shu noto'g'ri manbalarga tayanadi va xato zanjir davom etadi. Haqiqiy iste'dod va mehnat qilgan mutaxassislar esa soxta hujjatga ega raqoblari bilan tenglashtiriladi — bu adolatsizlik butun tizimga bo'lgan ishonchni susaytiradi.

Plagiatning oldini olish usullari

Plagiatdan qochishning yo'llari bor va ular aslida unchalik murakkab emas. Eng muhimi — manba ko'rsatish madaniyatini o'rganish. APA, MLA yoki GOST standartlarida iqtibos berish bir marta o'rganilsa, keyinchalik odatga aylanadi. Boshqaning fikrini ishlatayotganingizda, uni qo'shtirnoq ichiga oling va muallifni ko'rsating — bu plagiat emas,

aksincha ilmiylik belgisi. Yozgan har bir jumlangiz o'zingizniki bo'lsin, boshqalarning fikri faqat qo'shimcha dalil sifatida kelsin.

Turnitin, PlagScan kabi antiplagiat dasturlaridan foydalanish ham samarali yo'l. O'zbekistonda bugun 80 foizdan ortiq ilmiy ish shu tizimlar orqali tekshirilmoqda. Topshirishdan oldin o'zingiz tekshirib ko'rsangiz, muammodan oldindan xalos bo'lasiz.

Sun'iy intellekt va plagiat detektorlari

Texnologiya rivojlanishi plagiatning yangi shaklini ham yuzaga keltirdi. Bugun talabalar ChatGPT, Gemini kabi sun'iy intellekt vositalari yordamida butun ishlarni yozdirmoqda va uni o'z mehnati sifatida topshirmoqda. Turnitin (2023) ma'lumotlariga ko'ra, tekshirilgan ishlarining 11 foizida sun'iy intellekt yozgan qismlar aniqlangan — bu jiddiy raqam. Bunga javoban plagiat detektorlari ham rivojlandi. Turnitin, iThenticate, GPTZero, Originality.ai kabi vositalar bugun faqat oddiy nusxalashni emas, balki AI tomonidan yozilgan matnlarni ham aniqlay oladi. Ular matnning qanchalik "bashoratli" va bir xil tuzilganligini tahlil qilib, sun'iy intellekt izini topadi. Biroq bu vositalar ham mukammal emas — ba'zan inson yozgan matnni ham AI deb belgilash holatlari uchraydi.

Tahlil va natijalar: Ushbu maqola yozish jarayonida o'rganilgan manba va statistikalar bir necha muhim xulosaga olib keldi.

Plagiat — bu faqat bitta talabaning muammosi emas. Uning ortida tizimli kamchiliklar yotadi: o'qitish sifati, baholash tizimi, axloqiy tarbiya va texnologik imkoniyatlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun faqat jazolash bilan bu muammoni hal qilib bo'lmaydi.

Sun'iy intellektning paydo bo'lishi esa vaziyatni yanada murakkablashtirdi. Endi plagiat aniqlash ham, oldini olish ham yangicha yondashuvni talab qiladi. Detektorlar yordamchi vosita bo'la oladi, lekin asosiy o'zgarish inson ongida sodir bo'lishi kerak. O'zbekiston kontekstida esa eng muhim narsa — akademik halollik madaniyatini shakllantirish. Qonunlar bor, texnologiyalar bor, lekin bu qadriyatni yoshlikdan singdirmasak, hech qanday tizim yetarli bo'lmaydi.

Xulosa: Plagiat — bu nafaqat akademik, balki axloqiy muammo hamdir. Yuqorida ko'rib chiqqanimizdek, uning sabablari ham, oqibatlar ham bir qatlamli emas. Vaqt tanqisligi, tarbiya yetishmasligi, internetning vasvasasi — bularning barchasi birgalikda inson vijdonini sinovdan o'tkazadi.

Texnologiya bu kurashda ikki tomonlama rol o'ynamoqda. Bir tomondan AI vositalari plagiatni yangi bosqichga olib chiqdi, ikkinchi tomondan esa detektorlar uni aniqlashda sezilarli yutuqlarga erishdi. Biroq texnologiya hech qachon insonning o'z vijdoni o'rnini bosa olmaydi.

O'zbekistonda bu sorada islohotlar davom etmoqda va bu ijobiy. Lekin eng muhim o'zgarish — qonun va texnologiyadan ko'ra, har bir talabaning o'z mehnatiga hurmat bilan qarashi va boshqaning mehnati ham qimmatli ekanligini his qilishidir. Chunki haqiqiy bilim — o'g'irlab emas, mehnat qilib qozoniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bretag, T. (2013). Challenges in addressing plagiarism in education. *PLoS Medicine*, 10(12), e1001574.
2. Foltýnek, T., Meuschke, N., & Gipp, B. (2019). Academic plagiarism detection: A systematic literature review. *ACM Computing Surveys*, 52(6), 1–42.
3. Howard, R. M. (2002). Don't police plagiarism: Just teach! *Education Digest*, 67(5), 46–49.
3. International Center for Academic Integrity (ICAI). (2021). *The fundamental values of academic integrity* (3rd ed.). Clemson University.
4. McCabe, D. L., Trevino, L. K., & Butterfield, K. D. (2012). *Cheating in college: Why students do it and what educators can do about it*. Johns Hopkins University Press.
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. (2006). Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi.
6. Park, C. (2003). In other (people's) words: Plagiarism by university students. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 28(5), 471–488.
7. Pecorari, D. (2008). *Academic writing and plagiarism: A linguistic analysis*. Continuum.
8. Retraction Watch. (2022). Retraction watch database. <https://retractionwatch.com>
9. Turnitin. (2023). AI writing detection report. <https://turnitin.com>
10. Whitley, B. E. (2012). Academic dishonesty: An overview of research. In *Psychology of academic cheating* (pp. 1–65). Elsevier.
11. Šaropov, Š. (2019). Akademik halollik va plagiatsga qarshi kurash. *O'zbekiston oliy ta'limi jurnali*, 4(2), 12–25.